

Prof. dr hab. Mikołaj Melanowicz

Profesor emerytowany

Recenzja pracy doktorskiej Hanny Kelner

Postać władczyni Himiko w japońskiej pamięci kulturowej na podstawie wybranych utworów literackich

Cel badań i źródła

Podstawowym celem tej pracy – jak pisze jej autorka - jest analiza wizerunków literackich królowej Himiko jako „pomników tekstowych i pamięci kulturowej” (Kelner, - s.4) w wybranych utworach literatury pięknej i popkulturowych. Na początku wspomnieć należy, że bohaterka tej pracy jest nieobecna w najstarszych japońskich kronikach, chociaż władała podobno Japonią, czy raczej krainą nazywaną przez kronikarzy chińskich Wa lub Yamataikoku.

Zgodnie z tytułem recenzowanej rozprawy autorka wybrała utwory trojga pisarzy japońskich XX wieku, a mianowicie Yokomitsu Riichiego, Anzai Atsuko i Saegusa Kazuko. Ponadto do korpusu tekstów analizowanych dołączyła również pięć utworów z dziedziny kultury popularnej, a mianowicie:

1. - film Shinody Masahiro (ur. 1931) pt. *Himiko* (1974);
2. - gry komputerowe pt. *Tomb Raider* (2013), w których brytyjska archeolog Lara Croft w jednym z odcinków wyrusza na poszukiwanie kraju Yamatai, w którym mieszkała Himiko;
3. - powieść młodzieżowa *Spirit's Princess* (Księżniczka Duchów, 2012-2013), amerykańskiej autorki Esther Friesner (ur. 1951);
4. - manga/ komiks Ishinomoriego Shōtarō (1938-1998) pt. *Manga Nihon no rekishi: Yamataikoku to Himiko no matsurigoto* (Mangowa historia Japonii: Yamatai i rządy Himiko, 1989);
- 5 - film animowany (anime) Takahashiego Ryōsuke (ur. 1943), opracowany na podstawie *Hi no tori* („Ognisty Ptak”, Feniks) Tezuki Osamu (1928-1989).

Ocena źródeł literackich w opracowaniach i podręcznikach

Wśród pisarzy i pisarek, których utwory wykorzystano jako źródła jest tłumaczony na język angielski i przedstawiany w monografiach i podręcznikach ceniony powieściopisarz Yokomitsu Riichi (1898-1947), któremu Dennis Keene poświęcił monografię pt. *Yokomitsu Riichi. The Modernist* (1980). Na temat Yokomitsu i analizowanej w tej pracy noweli *Nichirin* można przeczytać również po polsku w mojej *Literaturze japońskiej. Proza XX wieku* (PWN, 1994), ale doktorantka raczej chyba nie wykorzystała tego opracowania, ponieważ w bibliografii podaje tytuł skrócony, który wskazuje na dwie książki z 1994 roku, a mianowicie tom poświęcony literaturze klasycznej, jak i drugi tom poświęcony japońskiej prozie XX wieku.

A ponieważ w recenzowanej pracy jest kilka stron na temat naturalizmu i wzmianek o wpływie tego kierunku na Yokomitsu (str. 46-48) i na analizowaną nowelę *Nichirin*, warto również zwrócić uwagę, że autorka nie przytacza opinii Dennisa Keene'a, znawcy twórczości Yokomitsu jako modernisty i przeciwnika naturalizmu oraz realizmu nurtu proletariackiego. Odwołuje się tylko do Donalda Keene'a (*Dawn to the West*). Tu również doktorantka ucina ważną część tytułu, tzn. *Japanese Literature of the Modern Era. Fiction*, dlatego nie wiadomo, czy ma na myśli drugi tom pt. *Dawn to the West*, poświęcony poezji, dramatom i krytyce japońskiej.

Dobrze, że autorka pracy dość obszernie interpretuje *Nichirin* (Krań słoneczny, 1923) jako pierwszy utwór nt. Himiko w XX wieku. Wcześniej wspomina (s.1), że są setki powieści o Himiko, nie podając źródła tej informacji. Sądzę, że ktoś w tej ocenie popularności Himiko przesadził. Szkoda, że nie podano choćby kilkunastu tytułów. Ale dzięki studium Hanny Kelner mogłem zwrócić baczniejszą uwagę na te dwie pisarki spośród wspomnianej „setki”.

Anzai Atsuko (ur.1927), autorka *Himiko kyōran* (Szaleństwo Himiko, 1982) i Saegusa Kazuko, autorka również analizowanej *Joō Himiko* (Królowa Himiko, 1991) należą do nurtu tzw. kobiecej literatury, których twórczość wyróżniano „nagrodami kobiecymi Joryū Bungaku Shō i Tamury Toshiko, lub nawet ambitnej literatury popularnej (Naoki Shō.) Słusznie doktorantka broni pozycji literackiej, wyróżnianej Nagrodą Naokiego, ponieważ nie tylko wśród laureatów Nagrody Akutagawy za twórczość nowatorką i ambitną, lecz również wśród laureatów Nagrody Naokiego są ambitne pisarki i pisarze.

Wśród gatunków nazywanych popkulturą są również utwory wywodzące się z literackich, opowieściowych czy po prostu narracyjnych form, ale tego problemu autorka pracy nie pogłębia, dlatego można mieć wątpliwości, czy wszystkie analizowane formy należą do „wybranych utworów literackich”, jak np. wyróżnione gry komputerowe. Ale powieść młodzieżowa i scenariusz do filmu Shinody Masahiro na pewno tak, gdy współautorką scenariusza jest wybitna poetka i powieściopisarka Tomioka Taeko (ur.1935)..

Natomiast narracja rysunkowa manga o Himiko słynnego Ishimoriego Shōtarō na temat historii Japonii (w tym historii Himiko)

czy film animowany (anime) na podstawie słynnej mangi *Hi no tori* Tezuki Osamu nie daje się łatwo przyporządkować do utworów literackich, ale doktorantka może to potrafi uczynić.

Kim była Himiko

Kim była Himiko, nieobecna w kronikach japońskich, a mimo to stała się bohaterką tak licznych (?), a co najmniej wielu utworów nie tylko japońskich?

Na to pytanie doktorantka odpowiada, zamieszczając w pracy chińskie źródła historyczne (wspomina również o koreańskich, ale w tym zestawie (rozdział I) koreańskie źródła pomija. W tym rozdziale zamieszcza - jak podaje – „przekład na język polski”(s.23) informacje z „Historii Wei” (Wei Zhi),oraz krótsze fragmenty z „Księgi Późniejszej Dynastii Han” (Hou Han Shou) i „Księgi Dynastii Sui” (Sui Shu).

Doktorantka, informując w podtytule, że jest to „przekład na polski”, nie podaje nazwiska tłumacza, ani języka, z którego dokonano przekładu. Brak jest również obok tytułu informacji o datach powstania cytowanych kronik. Zaglądam więc do klasycznego kompendium *Sources of Japanese Tradition*, opublikowanego przez Columbia University Press (New York 1958), opracowanego przez cenionych badaczy, tzn. Ryusaku Tsunodę (którego doktorantka w innym miejscu wspomina jako tłumacza kronik chińskich), Wm. Theodore de Bary i Donalda Keene’a. W tym dziele podane są daty kronik, jak również źródła tłumaczeń na język angielski cytowanych kronik. (Wei Zhi A.D. 297, Hou Han Shu C.A.D 445, Sung Shu C.A.D. 513,, Sui Shu C.A.D. 630). Np. fragment przetłumaczony na polski „Historii królestwa Wei” w wersji angielskiej rozpoczyna się i kończy podobnie, ale nie mogę stwierdzić, czy to ten tekst był podstawą polskiego przekładu.

Ale nie mam wątpliwości, że przytoczenie powyższych fragmentów kronik chińskich, w których pojawiła się królowa Himiko i Japonia jako kraj Wa lub Yamatai jest bardzo ważnym źródłem dla badań porównawczych „pomników tekstowych”, jak wizerunek postaci Himiko nazywa autorka pracy.

W tym miejscu brakuje mi refleksji na temat nie uwzględnienia tej królowej przez pierwszych kronikarzy japońskich, którzy raczej mieli dostęp do powyższych kronik chińskich. Można by również zastanowić się, dlaczego pisarze japońscy nie znali (nie chcieli znać królowej Himiko w np. w epoce Edo, kiedy interesowano się chińskim językiem i tłumaczono powieści na japoński. I w końcu trzecie pytanie dotyczy zainteresowania (lub jego braku) w XX wieku. Dlaczego po noweli modernistycznej Yokomitsu Riichiego *Nichirin* (1923) trzeba było czekać na powrót do atrakcyjnego tematu, jakim okazała się legendarna władczyni Himiko do lat powojennych, pięćdziesiątych, gdy Tezuka Osamu ogłosił mangę *Hi no tori reimei hen* (Feniks. Świt, 1954). Ale może na te pytania autorka tej pracy spróbuje odpowiedzieć w przyszłych badaniach.

Metodologia

Autorka recenzowanej pracy w akapicie nt. stanu badań stwierdza, że „Zastosowana metodologia to teoria pamięci kulturowej, idei pomników tekstowych, kwestia tzw. „wyższej prawdy” w fikcji historycznej, metodologie nowego historyzmu oraz wybrane metody feministycznej krytyki literackiej i ginokrytyki”.

Następnie dokładniej wyjaśnia rozumienie pamięci kulturowej i pomników tekstowych jako najważniejsze koncepcje dla tej pracy. Przychyla się do poglądu „nie istnienia obiektywnej prawdy historycznej”, zwłaszcza uzasadnionych przez Haydena White’a, na którego anglojęzyczne prace autorka się powołuje, nie zauważając polskich publikacji, m.in. książki pt. *Poetyka pisarstwa historycznego* White’a (Universitas, 200) czy artykułu M. Melanowicza pt. Nie ma „historii” – Shiby Ryōtarō rozumienie dziejów („Przegląd Orientalistyczny”, 2001). Przydałyby się również rozważania na temat pamięci i wyobraźni w *Pamięci, historii, zapomnieniu* Paula Ricoeura (Universitas, 2007).

Do przydatnej metody doktorantka zalicza też nowy historyzm, odwołując się również do pracy anglojęzycznej Michaela Payne’a, pomijając znakomite wyjaśnienia teorii i praktyki stosowania tej metody w książce Michała Pawła Markowskiego i Ryszarda Nycza pt. *Kulturowa teoria literatury. Główne*

pojęcia i problemy (Universitas, 2006). W każdym razie odwołanie się do nowego historyzmu służy autorce do obrony rozdziału na temat komiksów czy gier wideo i filmów, chociaż tytuł pracy ogranicza zakres źródeł do wybranych utworów literackich.

Niewątpliwie, w tej pracy jest przydatna również feministyczna krytyka literacka, zwłaszcza podczas interpretacji utworów pisarek Anzai Atsuko i Saegusy Kazuko, a może przede wszystkim podczas opisu wizerunków królowej Himiko, w które wpisywano aktualne problemy feminizmu. Autorka pracy przyjmuje rozróżnienie pomiędzy krytyką feministyczną a ginokrytyką (Elaine Showalter), tzn. feministycznym punktem widzenia mężczyzn a tekstami pisanymi przez kobiety.

Na zakończenie tego akapitu autorka informuje, że posłużyła się transkrypcją Hepburna dla wyrazów japońskich, a pinyin – chińskich. Tego typu informacja powinna znaleźć się w innym miejscu, tzn. – na początku rozprawy,

Uwagi na temat struktury pracy

Kompozycja rozprawy nie budzi zastrzeżeń. Wyróżniono w niej wstęp, sześć rozdziałów, zakończenie i bibliografię. Wstęp obejmuje dziewięć akapitów, nazwanych następująco:

- stan badań, cel rozprawy i tezy badawcze, struktura pracy, metodologia, fikcja historyczna, pamięć kulturowa i pomniki tekstowe, „wyższa prawda” i fikcja historyczna, nowy historyzm i feministyczna krytyka literacka

Numerowane rozdziały poświęcono następującym problemom:

- I) Himiko w źródłach historycznych,
- II) Himiko w *Nichirin* (Krąg słoneczny) – przeklęta piękność,
- III) *Himiko kyōran* (Szaleństwo Himiko) – Himiko a religia,
- IV) *Joō Himiko* (Królowa Himiko) – Himiko jako awatar Wielkiej Bogini,
- V) Różnice i podobieństwa wizerunku Himiko w utworach Yokomitsu Riichiego, Anzai Atsuko i Saegusy Kazuko,
- VI) Wizerunki Himiko w kulturze popularnej.

Nie mam wątpliwości, że jest to bardzo dobry plan badawczy i że jego realizacja doprowadziła do osiągnięcia celu podjętych badań.

Najobszerniejsza część analityczna poświęcona jest pisarzowi Yokomitsu Riichiemu i jego noweli *Nichirin* (Krań słoneczny), w którym wyróżniono m.in. problem doświadczeń życiowych pisarza, jak również wpływ powieści *Salambo* (1862) Gustawa Flauberta, przełożonej po raz pierwszy na język polski przez Natalię Dygasińską i opublikowanej w 1876 roku. Wspominam o polskim wydaniu tej powieści, ponieważ czytając tę analizę porównawczą nie znalazłem informacji o nazwisku tłumacza na język polski cytowanych fragmentów (w odnośniku jest tylko nazwisko Flauberta z datą 1885), a bibliografia wskazuje, że cytowany jest oryginał francuski z 1895 roku bez informacji o tłumaczu. Nie ma w bibliografii autorów polskich przekładów. Mogę więc sądzić, że to doktorantka podjęła trud tłumaczenia z języka francuskiego.

Poza tym nie było potrzeby wtrącania do biogramu pisarza dłuższego akapitu nt. naturalizmu. Bardziej przydatna byłaby informacja na temat modernistycznych środków wyrazu w literaturze japońskiej lat 1920-tych.

Uwagi o rozdziale V

Najlepiej pod względem stylistycznym – jak sądzę - napisany jest rozdział piąty, raczej syntetyczny, w którym doktorantka mogła dobrze skonfrontować różnice i podobieństwa wizerunków Himiko, stworzonych przez troje pisarzy – Yokomitsu w latach 1920-tych, oraz Anzai Atsuko i Saegusę Kazuko w latach 80- i 90- XX wieku. Podsumowując wyniki analiz trzech utworów literackich (*Nichirin*, *Himiko kyōran*, *Joō Himiko*) doktorantka stwierdziła, że przyczyniły się one do budowy pomnika tekstowego Himiko oraz jej wspomnień w pamięci kulturowej. Jednak w tych tekstach często występują znaczące różnice w wizerunku tej starożytnej władczyni. Posiadają one także wiele elementów wspólnych. (Hanna Kelner, s. 157). Podsumowując cechy archetypowe stwierdziła, że Himiko w noweli Yokomitsu jest uwodzicielką i tragiczną *femme fatale*, ale jest też piękna i bezradna. Natomiast Anzai stworzyła osobę religijną i fanatyczną, ale jednocześnie zdolną władczynię. W przeciwieństwie do tego obrazu Saegusa stworzyła archetyp władczyni szamanki.

Doktorantka wyjaśniła również, że na te różnice wizerunkowe Himiko miały wpływ uwarunkowania historyczne, polityczne i osobiste doświadczenia pisarzy. Dla obu pisarek ważne inspiracje płynęły ze środowisk i tekstów

feministycznych, uwzględniających zmiany sytuacji społecznej kobiet, poddawanych molestowaniu i przemocy seksualnej,

Doktorantka, pani Hanna Kelner, wykazała, że stworzony wizerunek Himiko był rezultatem odmiennych doświadczeń i światopoglądów pisarek, które opublikowały również wiele prac na temat kobiecości i doświadczeń osobistych. Saegusa podkreślała wpływ patriarchalnego porządku świata w jednej ze swych publikacji krytyczno-literackich, tzn. w *Ren'ai shōsetsu no kansei* (Pułapka powieści romansowej, 1981 (s. 163).

W tym samym rozdziale piątym – w nawiązaniu do wcześniej cytowanego eseju *Własny pokój* Virginii Woolf, doktorantka napisała:

„Himiko jako amalgamat różnych wersji stworzonych przez różnych autorów, dołącza do tego panteonu wymienionego przez Woolf – panteonu postaci o wyjątkowych, ekstremalnych cechach; panteonu, symboli, nie osób.(str. 168).

I tym wnioskiem można by zakończyć przedstawione w tej pracy wyniki badań. Ale wspomnieć należy o końcowym rozdziale pt. Wizerunki Himiko w kulturze popularnej, w którym autorka pracy uzasadniła rolę form popularnych w tworzeniu pamięci kulturowej jako repetycję wizerunków Himiko, wykreowanych w literaturze pięknej. Stwierdziła, że „mechanizm powtarzania odgrywa znaczną rolę” (str.174) kreowania wizerunku Himiko w filmie, grach wideo, komiksach (manga), filmach animowanych i młodzieżowych powieściach.

Ocena końcowa

Rozprawa doktorska Hanny Kelner pt. *Postać władczyni Himiko w japońskiej pamięci kulturowej na podstawie wybranych utworów literackich* jest rezultatem oryginalnych badań zarówno nad chińskimi źródłami historycznymi, w których przedstawiono japońską królową Himiko z początków nowej ery oraz dwudziestowiecznych japońskojęzycznych źródeł literackich, W rezultacie doktorantka po raz pierwszy w pracy japonistycznej zaprezentowała najważniejsze fragmenty chińskich kronik relacjonujących zamierzchłe dzieje Japonii, nieodnotowane w kronikach japońskich.

Ponadto doktorantka fachowo zinterpretowała twórców japońskich, w których dorobku są utwory przedstawiające różne wizerunki legendarnej

królowej Himiko jako nosicielki istotnych problemów społecznych i kulturowych Japonii lat 1920-tych (Yokomitsu Riichi – *Nichirin*) i lat powojennych (pisarki Anzai Atsuko i Saegusa Kazuko), reżysera Shinodę Masahiro, twórców mangi i anime (m.in. Takahashi Ryōsuke).

Autorka recenzowanej rozprawy doktorskiej, mgr Hanna Kelner, wykazała, że wizerunki Himiko kreowane w ambitnych powieściach, jak również powielane w dziełach kultury popularnej (film, komiks, anime, gry komputerowe) mają duże znaczenie dla procesu tworzenia pomnika tekstowego legendarnej władczyni, szamanki i pięknej kobiety. Przedstawiła również przykłady zainteresowania postacią Himiko przez zachodnich twórców, wykorzystujących pojemny schemat tej postaci, pozwalający twórcom wypełniać stereotypami kobiety, ideologii, czy marzeniami odbiorców, które tylko ona, Himiko mogła spełniać.

Stwierdzam, że doktorantka Hanna Kelner osiągnęła cel badawczy, spełniający kryteria stawiane kandydatom w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym.

Mikołaj Melanowicz

Warszawa, 17.05.2022